

KÖL TİĞİN YAZITI BİR NUTUK METNİ MİDİR?

Ahmet Bican ERCİLASUN

tenğri teg tenğride bolmuş türk bilge kagan bu ödke olurtum. sabımın tüketi eşidgil! ulayu iniygünüm¹, oğlanım, ebireki² oğuşum, bodunum! biriye şadapıt begler, yırıya tarkat buyruk begler! otuz tatar, tokuz oguz begleri, bodunı! bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıngla!

Köl Tigin bengü taşının Güney yüzündeki bu ilk satırlar beni daima düşündürmüştür. Bu satırlar insanın gözleri önüne âdeta canlı bir tablo sermektedir. Muhteşem tahtına oturmuş Türk Bilge Kağan çevresindekilere hitap etmektedir. Tabloda Kök Türk kağanlığının hiyerarşik düzenini görmek de mümkündür. Bilge Kağan yüzünü doğuya dönmüştür. Hemen yanında küçük kardeşleri (*iniygün*) ve oğulları (*ogulan*) vardır. Çevresinde soyu, milleti; Güneyde yani sağ tarafında “Şadapıt” Beyler, Kuzeyde yani sol tarafında “Tarkan”lar ve “Buyruk Beyleri” sıralanmıştır. Halkın sırasız ise çözüldü. En yakında akrabalar (*oğuş*) ve Bilge Kağan’ın kendi milleti (*bodun*), sonra da başlarında beyleri ile “Otuz Tatar” ve “Dokuz Oğuz” milleti.

Türk nâsirlere tarafından *in(i)y(i)gün(i)m* (HNO: 1936, 22), *ini-yügünüm* (TT: 1968, 231), ve *in(i)yün(ü)m* (TT: 1988, 63), *ini yigünüm* (ME: 1970, 49) şekillerinde, bazen tek kelime bazen de iki kelime olarak transkripsiyonlanmıştır.

Sir Gerard Clauson *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (1972: 170a)’de bu kelimenin aslının *ini-gün-ü-m* olarak anlaşılması gerektiğini, *ini* kelimesinin sonundaki *-y* sesinin W. Radloff tarafından Atlas’ta “rötuşlanarak” düzeltilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Haddizatında metin taşta çok açık bir şekilde *-y* ile yazılmıştır. İni kelimesinin sonundaki *-y* sesi *burgu* ~ *burguy*, *surna* ~ *surnay* ve *ebireki* kelimelerinde olduğu gibi işlev görmektedir.

2 *ebireki*. < *ebire-ki*. Türk nâsirlere tarafından *bir(i)ki* (HNO: 1936, 22) ve *biriki* (TT: 1968, 231 ve ME: 1970, 49) okunan kelime, son olarak T. Tekin tarafından *Orhon Yazıtları*, s. 63’teki 5 nolu açıklamada *bir-i-k* “birleşmek, bir araya gelmek” fiilinden *-i* zarf-fiil eki ile türetilmiş bir ‘sıfat’ şeklinde açıklanmıştır. Kelimenin aslı eski Türkçede *ebire* şeklinde okunmalıdır: *ebire* kelimesi bu günkü Asya sivelerinden Hakas Türkçesinde *ibire* “krugom, vokrug fortaḡ, muhit, çevre, yöre, etraf, daire!” (N.A. Mermerci, 1952, s. 54) şeklinde, Türkçe’de ise *ebire* “çevre, etraf, muhit” (Tayman, Sözlüğü, III, 1967, s. 157) şeklinde okunmaktadır.

eki ise “aitlik eki” olup (*e*)*bir(e)ki* “çevredeki, etraftaki, yöredeki” anlamı ile cümlelerin sentaksına en uygun okunuş ve manalandırılıştır.

Sınırları Büyük Okyanus'tan Hazar Denizi'ne ulaşan, devlet adamlarının cenaze törenlerine Çin'den, Tibet'ten, Bizans'tan temsilciler katılan ve abidelerinde sık sık töre düzenlemekten yani kanun yapmaktan, teşkilâtsiz boy-ları teşkilâtlandırmaktan (KT D 1-3), başlarına "Yabgu"lar, "Şad"lar vermek-ten (KT D 13-14) bahseden bir büyük devletin hakanına ait bu başlangıç söz-lerini rastgele söylenmiş kabul etmek doğru olmaz. Yukarıdaki sözler, kanun-
~~bu bir kanunla düzeni oturmuş bir devletin liderine aittir ve bu lider mu-~~

Esasen Türk sosyal teşkilâtında kağanın ve beylerin yanında hangi sıraya göre oturulacağı destanlarımızdan beri bilinmektedir. Uygur harfli *Oğuz Kağan Destanı*'nda sağ tarafta "Bozok"lar, sol tarafta "Üçok"lar oturur³. *Şe-cere-i Terâkime*'nin *Kün Han'ın inileri ve oğlanlarına orun bergeniniñ zikri* bahsinde⁴ de kimin nerede oturacağı ve hayvanın hangi hissesini alacağı teferruatlı bir şekilde belirtilmiştir. Bu gün dahi cesitli Türk boylarında, kim-

unsurlarını tespit ederek, bulduğumuz sonuçları da Tonyukuk yazıtları ile karşılaştırarak, bir yorum yapmak istedik. İncelememiz neticesinde Köl Tigin bengü taşında şu hitabet unsurlarını tespit ettik:

1. Doğrudan doğruya hitaplar.
2. Hitap cümleleri.
3. Soru cümleleri.
4. Cümleye önceki cümlenin son kelimesiyle başlama.
5. Toparlama cümleleri.
6. Tekrarlı ifadeler.

1. *Doğrudan doğruya hitaplar.*

Türk begler, bodun! (KT G 10)

Türk bodun! (KT G 6),

Türk Oguz begleri, bodun! (KT D 22).

Otuz Tatar, Tokuz Oguz begleri, bodun! (KT G 2)

ifadeleriyle Bilge Kağan, beylere ev halka müteaddit defalar doğrudan doğruya hitap etmektedir. Şu ifadelerde ise yakınlarına ve yüksek dereceli bey ve kumandanlarına doğrudan doğruya hitap ediyor:

ulayu iniygünüm, oğlanım, ebireki oğuşum (KT G 1),

biriye şadapıt begler (KT G 1),

yırıya tarkat buyruk begler (KT G 1).

Doğrudan doğruya hitaplar, tıpkı konuşmada olduğu gibi, bazen cümle arasına sıkıştırılmaktadır.

Süçig sabınga, yımsak agısınğa arturup üküş,

t ü r k b o d u n, öltüg (KT G 6)

Bazen de “Şarhlı Birleşik Cümleler”de kullanılmaktadır:

biriye çoğay yış töğültün yazı konayın tiser,

t ü r k b o d u n, ölsikig (KT G 7),

ol yirgerü barsar, t ü r k b o d u n, ölteçi sen (KT G 8),

üze teñgri basmasar, asra yir telinmeser,

t ü r k b o d u n, ilinğin törünğin kim

artatı udaçı erti? (KT D 22).

2. *Hitap cümleleri :*

Bilge Kağan şu cümlelerde “işitmek, dinlemek, bilmek” gibi fiillerin emir kipleri ile hitap cümleleri kurmakta ve Türk milletine seslenmektedir.

sabımın tüketi eşidgil! (KT G 1),
bu sabımın edgüti eşid, katıgdı tıngla! (KT G 2),
bunu eşid:ng! (KT G 10),
anğar körü bil:ng! (KT G 11),
anı körüp, ança bil:ng! (KT G 13),
eşidinğ! (KT D 22),
türk bodun, ertin, ökün! (KT D 22-23).

Şu cümlede ise Köl Tigin’in savaşları ve hücumları geçmiş zaman kipi ile anlatılırken, birden kip değiştirilmekte ve Türk beylerine şöyle hitap edilmektedir:

tegdükin türk begler, kop bilir siz (KT D 34).

Sonra yine geçmiş zamanda tahkiye üslûbuyla savaşın anlatılmasına devam edilir.

Köl Tigin’in ölümüne sebep olan savaş anlatılırken de geçmiş zamanlı tahkiye üslûbundan sonra birden yakınlarla ve millete seslenilir:

Oguz yağı ordug basdı. Köl Tigin ögsüz akın binip
tokuz eren sançdı, ordug birmedi.
ögüm katun, ulayu eğlerim, ekelerim, kelingünüm,
kunçuylarım! bunça yime
tirigi küng boltaçı erti <giz>,
ölügi yurtda yolta yatu kaltayı ertigiz,
Köl Tigin yok erser, kop ölteçi ertigiz (KT K 9-10).

3. *Soru cümleleri.*

Bilge Kağan yaptıklarını anlatırken, birden anlatmayı kesip, kendisini dinleyenlere soru sorarak da hitap etmektedir:

azu bu sabımda igid bar gu? (KT G 10)
bödke körügme begler gü yanğultaçı siz? (KT G 11)
üze tenğri basmasar, asra yir telinmeser, türk bodun!
ilinğin törünğın kim artatı udaçı erti? (KT D 22),

yarıklıg⁶ kañtan kelip yañya ilti?
sünğgülig⁷ kantan kelipen süre ilti? (KT D 23).

4. Cümleye önceki cümlenin son kelimesi ile başlama.

Bilge Kağan olayları anlatırken, tıpkı konuşma esnasında yapıldığı gibi, bitirdiği cümlenin son kelimesini tekrar ederek yeni cümleye başlamaktadır.

teñri yarlıkadukın üçün, özüm kutum bar üçün
kagan olurtum. kagan olurup
yok çigañy bodunug kop kubratdım (KT G 9-10),
kişi oğlınta üze eçüm apam Bumın Kagan İstemi⁸ Kagan
olurmış. olurupan türk bodunıñ
ilin törüsün tuta birmiş, iti birmiş (KT D 1),
anı üçün ilig ança tutmuş erineç.
ilig tutup törüg itmiş (KT D 3),
ança tip tabgaç kaganka yağı bolmuş.
yağı bolup itinü yaratınu umaduk
yana içikmiş (KT D 9-10),
kamagı yiti yüz er bolmuş.
yiti yüz er bolup ilsiremiş kaganıramış
bodunug, küñgedmiş kuladmış bodunug, türk törüsün
ıçınmış bodunug eçüm apam törisinçe yaratmış, boşgurmış (KT D 13),

6 *yarıklıg* "zirhlı". Bu kelime Türk nâşirlerden HNO tarafından (ETY, I, 1936, 40)'da *y(a)r(ı)kl* (ı)g "şilâhlı" şeklinde okunduğın hâlde (ETY IV 1041 VI)'da *y(a)r(a)kl(ı)g* şeklinde düzeltilmiş. Bu

düzeltilmede daha sonraki nâşirler tarafından yapılan hatalar (ETY, I, 1936, 40) ve M. Faruk

*öl törüde üze eçim kagan olurtı.
eçim kagan olurupan türk bodunug
yiçe itdi igüdi (KT D 16).*

Konuşmaya ait bu özellik, zannımızca Türk divan edebiyatındaki “iade” sanatına da vücut vermiştir. İade sanatında, önceki mısraın son kelimesi, sonraki mısraın ilk kelimesi olarak tekrarlanmaktadır.

5. Toparlama cümleleri.

Köl Tigin bengü taşının üç yerinde “toparlama cümlesi” olarak adlandırılmış bir ifade tarzına rastladım. Bu ifade tarzında çeşitli işler ve unsurlar sayılmakta, sonra bir cümle ile bunlar toparlanmaktadır.

de yapılan seferler ve ulaşılan noktalar ayrı ayrı sayıldıktan sonra, şu cümle ile bütün işler toparlanmaktadır.

bunça yirke tegi yorıtdım (KT G 4)

Türkçenin tabii cümle yapısına göre bozuk sayılabilecek olan aşağıdaki ifadeye dikkat edelim.

üç korıkan,¹² otuz tatar, kıtanı, tatabı
bunça bodun kelipen sıgtamış yoglamış (KT D 4)

Dikkat edilirse *yogçı sıgtıçı* kelimeleri bir başlık gibidir. Sonra doğudan başlayarak cenaze törenine temsilci gönderen ülke ve halklar sayılmıştır. Bunlar bir yüklem bağlanmadan bırakılmış ve bir toparlama cümlesi ile hepsinin gelip yas tuttuğu ifade edilmiştir.

Şu cümlede de, daha önce Köl Tigin'in yaptıkları uzun uzun anlatıldık-tan sonra, toparlama yoluna gidilir.

bunça törüg kazganıp, inim köl tigin özi ança kergek boltı (KT D 30)

“Bunça” kelimesi ile başlayan bu toparlama cümleleri de konuşma ve hitabet üslûbuna oldukça uygundur.

6. Tekrarlı ifadeler.

Kök Türkçe yazıtlarda çoğu defa paralel ifadelere de vücut veren tekrarların çok kullanıldığı hemen göze çarpmaktadır. Köl Tigin yazıtında da böyle tekrarlar çoktur. Konumuz için, birkaç cümleyi örnek olarak vermek kâfidir.

türk bodun, tirip il tutsıkıngın b u n t a u r t u m ;
yaŋgılıp ölsikiŋin yeme b u n t a u r t u m
 (KT G 10-11),

manalandırılan kelime Osman Fikri Sertkaya tarafından *apa urum* “Büyük Roma = Bizans” şeklinde okunmuş ve manalandırılmıştı. (bk. Osman Fikri Sertkaya, “Der Name ‘Gross-Rom = Byzans’ in den köktürkischen Inschriften”, *Central Asiatic Journal*, 26/ 1-2 (1982), s. 122-130).

Tekin, 1968’de *purum* kelimesine “Doğu Roma, Suriye” şeklinde verdiği karşılığı, Sertkaya’nın makalesinden sonra “Batı Roma, Bizans” şeklinde düzeltmiştir. Ancak *Orhon Yazıtları* (Ankara, 1988)’nin 42 numaralı açıklamasında Sertkaya’ya atfen verdiği *(a)p(a) pur(u)m* örneği yanlıştır. Doğrusu *(a)p(a) ur(u)m* şeklindedir. Tekin, Sertkaya’nın örneğini ya yanlış nakletmiştir ya da tahrif etmiştir. Ayrıca Tekin’in iddia ettiği *(a)p(a)* kelimesinin kelime sonunda *-a* sesinin yazılması hususu doğrudur. Kendisinden sonra ünlü ile başlayan *urum* kelimesi geldiği için *apa* kelimesinde kelime sonunda *a* sesinin yazılması gerekmez. Sertkaya makalesinde Göktürk harfli metinlerde *(a)p(a)* inlâsı ile geçen şu örnekleri vererek Tekin’in bu görüşünü çürütmektedir. *(a)p(a)m* Altay 2/ 3, *(a)p(a)m a!* E 6/ 4, *Yol (a)p(a)* E 24/ 9; E 41/ 3; *Inal (a)p(a)* E 38/ 3; *Ozat (a)p(a)m* E 104/ 3 ve 7.

12. *üç korıkan*. Genellikle bu güne kadar belli başlı araştırmacılar tarafından *üç kurıkan* okunup “kavim adı” olarak açıklanan bu kelimenin etimolojisi Karl Heinrich Menges tarafından yapılmıştır. (bk. Karl Heinrich Menges, “Etymologika”, *Materialia Turcica*, Band 7/ 8, 1981/ 82, Bochum 1983, s. 264-269).

Menges’e göre buradaki *korıkan* kelimesi Moğolcadır. *-kan* Moğolca ektir. Moğolca *korı* ise isim kökü olup Türkçedeki *kozi*’nin karşılığıdır. Rotasismus / Zetasismus kuralına göre bu açıklama doğrudur. Bu kelime Türkçede *kozi* > *kuzı* > *kuzu* gelişmesi ile Türkiye Türkçesi’nde “koyun yavrusu” karşılığında kullanılmaktadır. Türkçede *Ak Koyunlu*, *Kara Koyunlu* gibi kavim ve kabile adlarının kullanılması *üç korıkan* kavim adının bir Moğol kabile grubunu ifade etmesine kuvvetli bir delil sayılabilir.

*anta kisre inisi kagan bolmış erinç,
oglıtı kagan bolmış erinç (KT D 4-5).
yiti yüz er bolup ilsiremiş kagansıramış bodunug,*

*türk törüsün ıgınmış bodunug,
eçüm apam törüsünçe yaratmış boşgurmış (KT D 13).*

Nutuk, hitabet ve konuşmaya ait unsurlar olarak kabul ettiğimiz yukarı-

leri Bilge Kağan'ın ağzından Yollug Tigin'in telif ettiği söylenmiştir. Yukarıdan beri vardığımız sonuçlar, bu fikrin doğru olmadığını göstermektedir.

Ayrıca bengü taşın Güney -Doğu yüzünde Yollug Tigin

yigirmi kün olurup (4 + 3) = 7

bu taşka bu tamka kop (4 + 3) = 7

yollug tigin bitidim (4 + 3) = 7

diyerek taşın üzerindeki yazıları “yirmi günde” yazdığını ifade etmektedir. Bu günkü kitap sayfalarıyla 8-10 sayfa tutan bir metnin telifinin 20 gün süreceği düşünülemez. Buradaki 20 gün, tabii ki metnin taşta yazılma müddetinin miktarıdır.

Hulâsa, Köl Tigin bengü taşının müellifi kesin olarak Bilge Kağan'dır. Yollug Tigin ise sadece nutku kaydeden ve taşta geçiren veya geçirten kimse değildir. Tonyukuk ise yazıtlarındaki metni nutuk olarak söylememiş, doğrudan doğruya yazmıştır ve bu metnin müellifi de bizzat kendisidir.

**inigünüm* (not 1), *ebireki* (not 2), *yarıklıg* (not 6), *sünğgüüg* (not 7), *iştemi* (not 8), *bök / bük ili* (not 9) *par* (not 10), *apa urum* (not 11) ve *üç korıkan* (not 12) okuyuşları değerli meslektaşım Osman Fikri Sertkaya'nın transkripsiyon ve tercihleridir. Ben de bu tercih ve transkripsiyonlara aynen iştirak ediyorum. Bu notlardaki referansların hepsini ona borçluyum. Kendisine teşekkür ederim.